

Læseteoretisk fundament for Ordheltene fra Ordskoven

Teorien bag Ordheltene fra Ordskoven bekender sig ikke til én teori eller én læseteoretisk retning, men til en "eklektisk tilgang" dvs. at der trækkes på flere forskellige teoretiske retninger, idet hver teori positivt kan bidrage til en samlet forståelse af såvel den normale som den afvigende læseudvikling.

Hvad er ordblindhed?

At læse kan defineres som at udnytte skriftens principper for at forstå indholdet af en tekst. Elbro (2007) deler på denne måde læsefærdighed i to komponenter: Afkodning og sprogforståelse. Læsefærdigheden er dermed produktet af afkodning og sprogforståelse. Hvis afkodningen ikke fungerer, giver bogstaverne ingen mening; det er netop her, at dyslektikere har deres problem. De forstår tekster, hvis de læses op for dem; de har bare svært ved selv at læse dem.

Den internationale dysleksiorganisation (IDA) definerer ordblindhed således:

Dysleksi er en specifik indlæringsvanskelighed som er af neurobiologisk oprindelse. Den er kendetegnet ved vanskeligheder med præcis og /eller flydende ordgenkendelse og ved stave- og afkodningsvanskeligheder. Disse vanskeligheder stammer fra et deficit i den fonologiske komponent i sproget. Vanskelighederne er ofte uventede i forhold til andre kognitive færdigheder og tilstedeværelsen af effektiv undervisning. Sekundære konsekvenser kan være problemer med læseforståelse og nedsat læseerfaring som kan hindre vækst i ordforråd og baggrundsviden. (The International Dyslexia Association)

Af definitionen fremgår det, at man kan være genetisk disponeret for at udvikle ordblindhed; ordblindhed er dermed mere almindeligt i nogle familier end i andre. At være ordblind vil sige, at man har markante vanskeligheder med at lære at bruge skriftens lydprincip, hvilket kan føre til besvær med at lære præcis og hurtig afkodning (automatiseret afkodning).

Når vi genkender ord som helheder, er det fordi, vi har set netop dette ords bogstavfølge mange gange før, og vi ved, hvordan bogstavfølgen skal udtales. Ukendte ord er vi derimod nødt til at afkode ved at udnytte det fonematiske princip/lydprincippet, hvilket vil sige, at vi læser ved at give de enkelte bogstaver deres standardlyd, som er den mest almindelige lyd. I dansk ortografi virker lydprincippet også på følger af bogstaver og giver bogstaverne betingede udtaler, dvs. at et bogstavs lyd er betinget af, hvilke bogstaver der står omkring det.

Skriftens lydprincip er det grundlæggende princip i skriften, hvorfor det er problematisk, hvis man har svært ved at lære standardudtalerne for de enkelte bogstaver. Hvis man har svært ved at lære sig at udnytte skriftens grundlæggende princip, er det svært at lære at læse, hvilket er den ordblindes egentlige problem.

Ordblindes vanskeligheder bliver særligt tydelige i stavning, fordi stavning i endnu højere grad end læsning forudsætter sikkerhed i lydprincippet. I stavning kræves det, at man aktivt kan genskabe de enkelte skrevne ord efter hukommelsen. I staveprocessen er det afgørende, at man kan stave efter øret, dvs. at man kan udnytte skriftens lydprincip – fra lyde til bogstaver.

Der er blandt læseforskere udbredt enighed om, at ordblindhed er udfordringer med skriftsproget forårsaget af vanskeligheder ved at lære at bruge skriftens lydprincip. Ordblindhed kan derfor betragtes som en indlæringsvanskelighed, for ordblinde har vanskeligheder med at lære at bruge skriftens lydprincip. Det er ikke umuligt for ordblinde at lære at læse og stave korrekt, men det er sværere for dem end for andre mennesker.

Indsatser for ordblinde elever er imidlertid ikke blot et spørgsmål om at arbejde direkte med samt styrke de skriftsproglige færdigheder. Pædagogiske tiltag i relation til ordblindhed bør i høj grad også handle om at styrke elevernes tro på sig selv, deres motivation og deres muligheder for at kompensere for vanskelighederne. Ordblindhed – dvs. ikke at magte det skriftsprog som andre behersker - er en trussel mod selvopfattelsen og motivationen, hvilket kan føre til, at den ordblinde benytter sig af eller udvikler forsvarsmekanismer. En svækket selvopfattelse kan have alvorlige konsekvenser for indlæringen generelt, hvorfor det er vigtigt at skole og forældre støtter op omkring den ordblinde og dennes forståelse af sig selv. Det er ligeledes afgørende for den ordblindes almene læring, at skole og forældre stiller krav og har forventninger. Elevers motivation og de forventninger som andre har til dem, hænger tæt sammen. Når fremskridt kan ses som resultat af egen indsats, er der skabt grundlag for en indre motivation, der kan støtte udviklingen.

Udvikling af læsefærdigheder

Teorien bag undervisningsforløbet med Ordheltene trækker på teoretiske retninger, der afspejler formålet med undervisningsforløbet; dvs. at træne læseudfordrede elevers færdigheder i at læse ord (afkodning) til forskel fra at læse sammenhængende tekst.

Linnea Ehri (1995, 2005, 2014) beskriver, hvordan børn udvikler sight word reading (umiddelbar genkendelse af skrevne ord) og umiddelbar stavning af ord vha. ortografiske repræsentationer lagret i hukommelsen. Sight word reading udvikles, når et ords stavemåde forbindes med ordets udtale og betydning. Denne udvikling forløber gennem fire faser:

I den præalfabetiske fase er læseren ikke-alfabetisk læser og danner forbindelser ved at lære bogstaver udenad og ikke ved at forbinde bogstaver med lyde. De kan huske, hvordan nogle ord læses, men forbindelsen/hukommelsen bygger udelukkende på visuelle træk ved ordet.

I den delvist alfabetiske fase har læsere tilegnet sig et vist kendskab til bogstaverne og de tilhørende lyde. De udnytter dette kendskab til at danne delvise forbindelser, fx mellem første og sidste bogstav i ord; i denne fase er man stærkt afhængig af den hjælp, som konteksten (fx billeder, illustrationer) tilbyder.

I den fuldt alfabetiske fase kender læseren de fleste bogstav-lyd-forbindelser og er derigennem i stand til at afkode ord ved hjælp af lydering, dvs. hvert bogstav gives en passende lyd og lydene trækkes sammen til ordets betydning og udtale.

I den konsoliderende alfabetiske fase begynder læseren at udnytte større enheder som morfemer, stavelser, rimdele og hyppige bogstavfølger. Læseren er nu på vej til en automatiseret afkodning.

Alle ord, der afkodes tilstrækkeligt mange gange, bliver et sight word lagret i hukommelsen, der genkendes under læsning og genkaldes under stavning. Læseudfordrede elever skal ofte afkode ord langt flere gange end "normalt" læsende elever før de lagres som sight words. Denne overindlæring understøttes af Ordheltene, da læremidlet indeholder mulighed for mange gentagelser, uden at disse, grundet spilelementerne, bliver kedelige. Når et barn genkender de fleste ord i en tekst som sight words, læser barnet flydende; dvs. det læser hurtigt, præcist, automatiseret og uafhængigt af konteksten. Flydende ordlæsning frigør mentale ressourcer, således at læseren kan koncentrere sig om indholdet i en tekst. Fundamentet for flydende ordlæsning skabes i den

fuldt alfabetiske fase, hvor det er afgørende for den videre udvikling af afkodningen, at barnet har tilegnet sig viden om bogstav-lyd-forbindelser og derved kan sikre præcise og komplette koblinger mellem stavemåde og lyd.

Undervisning af ordblinde elever

En fonologisk afkodningsstrategi er den strategi, som man tilegner sig først, og som udgør fundamentet for de følgende og mere avancerede strategier. En typisk dyslektikers afkodningsstrategi er delvis visuel og delvis fonologisk, hvilket forårsager mange læsefejl og en langsom læsning. Dyslektikeren får derfor ikke etableret mange sight words, hvilket sænker læsehastigheden yderligere. Dyslektikere er som regel langt bagud deres jævnaldrende ift. læsemængde.

Forskning ift. undervisning af dyslektikere (fx Wise & Olsson, 2000; Torgesen, 2001, 2006) viser, at dyslektikere i høj grad profiterer af direkte instruktion i fonologisk opmærksomhed og fonologiske afkodningsstrategier. Her er Ordheltene fra Ordskovens særligt velegnet, med materialets fokus på samspil mellem underviser og elev omkring tilegnelsen af afkodningsstrategier.

Det er ligeledes dokumenteret, at en kombination af en fonologisk og en strategibaseret undervisning er mere udbytterig end en ren fonologisk tilgang (Ehri et al., 2009). Helt afgørende for effekten af fonologisk træning er, at fonologien kobles til ortografien på en systematisk og tydelig måde. Resultaterne af en undersøgelse af Torgesen (2001) viste, at indholdet i undervisningen ikke var så væsentligt – det vigtigste var, at undervisningen havde et fonologisk udgangspunkt, at fonologien var koblet på skriftsproget, og at undervisningen var systematisk og intensiv i sin tilrettelæggelse.

Af metaanalyser (NRP, 2000) fremgår det, at det er mere effektivt at komprimere undervisning i afkodning i stedet for at sprede den samme mængde træning ud over lange perioder. I de undersøgelser hvor de læseudfordrede elever har indhentet en stor del af deres klassekammeraters forspring, har læseundervisningen være både intensiv – med 3-5 undervisningsgange pr. uge – og omfattende med 50-100 timers undervisning i alt (NRP, 2000; Torgesen, 2006). I forlængelse heraf kan det digitale læremiddel Ordheltene med fordel anvendes som supplement til undervisningsforløbet Ordheltene fra Ordskovens.

Af metaanalyserne fremgår det desuden, at undervisning bør sættes i gang så tidligt som muligt, samt at undervisningen bør foregå individuelt eller i små grupper. Desuden pointeres det, at træningen skal opleves som stimulerende og sjov for at sikre motivationen, eftersom motivation som regel fører til aktivitet.

Ministeriet for Børn, Undervisning og Ligestilling udgav i 2016 Ordblindhed i grundskolen – et inspirationsmateriale. Materialet tager udgangspunkt i dansk og international forskning og giver inspiration til, hvordan man kan gribe undervisning af ordblinde elever an. Inspirationsmaterialet kan frit downloades her: <http://www.videnomlaesning.dk/media/1955/ordblindhed-i-grundskolen-juni-2016.pdf>

I inspirationsmaterialet opsætter ministeriet følgende kriterier for effektiv undervisning:

Al undervisning bør tage udgangspunkt i Fælles Mål, men for de ordblindes vedkommende, vil vejen dertil foregå i et langsommere tempo med flere delmål lagt ind undervejs. Når Fælles Mål brydes ned i mindre delmål, har ordblinde elever en større chance for at nå målene og dermed opnå en følelse af mestring, hvilket er afgørende for at bevare motivationen og fortsætte læsetræningen.

Ordblinde har brug for tid og for at få mulighed for at gentage øvelser mange gange for at forstå regelmæssighederne i det danske skriftsystem.

Ordblinde har brug for en multisensorisk tilgang: se, høre, sige og skrive nye ord ved hjælp af klodser, skumbogstaver, magneter m.v. Ordblinde har brug for varierede gentagelser til at illustrere sammenhængen mellem abstrakte sproglyde og fysiske bogstaver.

Af undervisning med dokumenteret effekt peger ministeriets inspirationsmateriale på følgende:

Fonologisk opmærksomhed: Der bør undervises direkte i koblingen mellem talesproglige (lydene) og skriftsproglige enheder (bogstaverne). For at kunne læse selvstændigt, skal man kunne mindst 20 bogstaver (og deres lyde), heraf alle vokalerne. OBS! Undervisningsforløbet med Ordheltene træner ikke i særlig grad fonologisk opmærksomhed; for forslag til aktiviteter på dette niveau henvises til ministeriets inspirationsmateriale: <https://www.videnomlaesning.dk/media/1955/ordblindhed-i-grundskolen-juni-2016.pdf>

Fonologisk læsning: Lydprincippet skal give mening, og derfor skal der læses lydrette ord, hvor eleverne kan "stole på" sammenhængen mellem bogstav og lyd. Relativt hurtigt kan eleverne blive introduceret for de hyppigst betingede lyde som e-lyden sidst i ord (huse, abe osv.).

Morfologisk læsning: Ordblinde har generelt stort udbytte af at lære at udnytte den morfologiske strategi, der tager udgangspunkt i større enheder end bogstav-lyd, og dermed fremmer læsehastigheden.

Tekstlæsning: Ordblinde elever bør undervises i kompenserende it med henblik på at styrke læseforståelse, ordforråd og baggrundsviden. Afkodning af sammenhængende tekst bør tilrettelægges som højt læsning med umiddelbar feedback.

Stavning: ordblinde bør instrueres direkte i at komme fra lyd til bogstav og fra lydfølger til bogstavfølger – og ved at få direkte instruktion i alle morfemtyper. Desuden tilegnes ords stavemønstre gennem læsning.

Skriftlig fremstilling: Elever der er ordblinde har oftest ikke mange erfaringer med at skrive tekster som konsekvens af stavevanskeligheder og undgåelsesadfærd. Skriveprocesser bør derfor brydes op i mindre dele, hvor hver del eksemplificeres og modelleres.

At fonologisk træning og undervisning i afkodningsstrategier kan forbedre læsefærdigheden har naturligvis stor praktisk betydning for, hvordan læsepædagogik bør praktiseres. Forskningen har bidraget til megen væsentlig viden angående læsepædagogiske interventioners indhold og form, herunder Maureen Lovetts forskning (Lovett et al., 2000), der viste, at den mest effektfulde metode ift. ordblinde elevs afkodning var en kombination af fonologisk træning med en syntetisk lydmetode (PHAB/DI) og undervisning i fire forskellige ordlæsestrategier (WIST). Det er imidlertid essentielt, viste undersøgelsen, at læseudfordrede elever tilegner sig et vist niveau af fonologiske færdigheder, før de kan drage nytte af de øvrige funktionelle ordlæsestrategier. Lovetts forskning resulterede i det anerkendte, canadiske undervisningsprogram PHAST (The Phonological and Strategy Training Program), der indleder med fonologisk træning, inden de fire WIST-strategier introduceres og læres. PHAST indeholder 70 lektioner, hvor eleverne får en fonologisk bogstav-lyd-strategi (Sounding Out), en analogi-strategi (Rhyming), en strategi hvor flerstavelsesord opdeles i præ- og suffikser (Peeling Off), en strategi hvor man søger kendte orddele i ukendte ord (I Spy), og en strategi hvor man forsøger sig med forskellige vokalvarianter (Vowel Alert).

Lydligt baserede ordlæsestrategier

At lære at læse vil sige, at man lærer at udnytte skriftens principper, dvs. den måde skriftsproget er indrettet på. At lære at udnytte skriftens principper kaldes i daglig tale "at knække koden"; koden til skriftsprogets indretning. Det grundlæggende princip i alfabetiske skrifter er, at de enkelte sproglyde har deres eget tegn (bogstav), dvs. lydprincippet. Lydprincippet findes i sin reneste form i lydrette ord, men derudover findes lydprincippet også i ikke-lydrette ord (lydprincippet for bogstavfølger), hvor bogstaverne har fået en betinget udtale, fx ved vokalglidning. Især to forhold spiller en rolle for tilegnelsen af bogstavfølger; nemlig bogstavfølgerens hyppighed og regelmæssighed. De hyppigste betingede udtaler læres før de sjældne, og de undtagelsesfri læres før dem med mange undtagelser (Elbro, 2006).

Når en elev kan læse enkle ord med cirka 90% sikkerhed og primært laver bogstavbevarende læsefejl og lydbevarende stavefejl (at der er overensstemmelse mellem de enkelte bogstaver og deres lyd), er det tegn på, at eleven er klar til at blive introduceret for de videregående afkodningsstrategier.

Sounding out

Lydstrategien er direkte orienteret mod afkodningen for at støtte eleven i at udvikle dennes basale læsefærdighed. Lydstrategien fokuserer på bogstavernes standardlyde og forbindelserne mellem lyde og bogstaver. Dette betyder, at der i lydstrategien er fokus på at træne afkodning og stavning af lydrette ord.

Rhyming

Rimstrategien er direkte orienteret mod afkodning af ord via brugen af rimdele. Rimdelene præsenteres via nøgleord, som eleverne lærer for at kunne låse andre ord op fra samme rimfamilie.

Vowel Alert

I den danske ortografi er vokaludtalen forskellig, hvilket ofte bliver betegnet som vokalglidning eller korte og lange vokaler. Standardlyden, som består af de lange vokaler, findes i lydrette ord, mens de korte vokaler findes i ikke-lydrette ord. Dette betyder, at vokalerne kan ændre sin lyd.